

गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

विष्णु प्रसाद घिमिरे
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०६९

शोध निर्देशको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्व विद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत अध्ययनरत एम.ए. द्वितीय वर्षका विद्यार्थी विष्णु प्रसाद घिमिरेले “गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको अध्ययन” शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । मिहिनेतसाथ तयार गरिएको यस शोधकार्यमा म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
डा. जीवेन्द्र देव गिरी

(सह प्राध्यापक)

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

मिति : २०६९/१२/५

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र विष्णु प्रसाद घिमिरेले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको “गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको अध्ययन” शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

डा. जीवेन्द्र देव गिरी

.....

(निमित्त प्रमुख)

डा. जीवेन्द्र देव गिरी

.....

(शोधनिर्देशक)

प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी

.....

(बाह्य निर्देशक)

मिति :

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनार्थ आदरणीय गुरूवर डा. श्री जीवेन्द्रदेव गिरी ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा पर्याप्त समय दिई उचित परामर्श निर्देशन, सहयोग तथा मार्ग निर्देशन गरी अविस्मरणीय सहयोग गर्नु हुने गुरूवर प्रति कृतज्ञ छु र चिरऋणी रहने छु ।

‘गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको अध्ययन’ नामक शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेख्न अभिप्रेरित गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण गुरूहरूप्रति कृतज्ञ छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्दा सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा सल्लाह तथा सुझाव दिने बटुवल बहुमुखी क्याम्पसका सह प्राध्यापक डुकुलराज घिमिरे, गुल्मी रेसुङ्गा बहुमुखी क्याम्पसका प्राध्यापकहरू, धुर्कोट क्षेत्रमा गाइने भजन लोक भजनहरू उपलब्ध गराइ दिने व्यक्तित्वहरू, भजन मण्डली अनि नरहरि घिमिरे, ईश्वरी खनाल, सूर्य घिमिरे, शैलेश कुमार, भरतमणि न्यौपाने, ठगीश्वर पोखेल, भगवती पोखेल गुणनिधि अर्याल र चुडामणि गिरी प्रति आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी सामाग्री सङ्कलन देखि धेरै कुरामा सहयोग गर्ने ज्ञानेश्वर अर्याल, अरविन्द श्रेष्ठ, ऋषिराम अर्याल, सीता घिमिरे, उमेश अर्याल अनि श्री नगर डाँडा मा.वि. रूचाङ्ग नवलपरासीका प्र.अ. ज्ञानेश्वर भट्टराई, सम्पूर्ण शिक्षक, शिक्षिका, व्यवस्थापन समितिप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो अध्ययन कार्यलाई यहाँ सम्म पुर्याउन प्रेरित गर्नु हुने पुजनीय बुवा श्री शशिधर घिमिरे आमा श्री तुलसादेवी घिमिरे, दाजुप्रति नतमस्तक छु अनि धर्म पत्नी अम्बिका घिमिरे तथा समस्त आफन्तहरूप्रति आभारी छु । आवश्यकता अनुसारको पाठ्य सामाग्री चाहेको बेलामा उपलब्ध गराउने त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली विभागीय पुस्तकालय श्री नगरडाँडा मा.वि. रूचाङ्गको नव प्रतिभा पुस्तकालय, गुल्मी

तम्घार किरण पुस्तकालय, जि.वि.स. गुल्मी र धुर्कोट क्षेत्रका सम्पूर्ण गा.वि.स प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यो शोधपत्र छिटो छरितो कम्प्युटर टाइपिङ्ग गरी सहयोग पुऱ्याउने श्री श्याम किशोर प्रसाद लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति २०६९/१२/५

.....

विष्णुप्रसाद घिमिरे

नेपाली केन्द्रीय विभाग

विषय सूची

अध्याय एक : शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	४
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	५
१.७ अध्ययन विधि	५
१.८ सैद्धान्तिक ढाँचा	५
१.९ शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई : गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रको परिचय

२.१ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	७
२.२ नामकरण	८
२.३ भौगोलिक अवस्था	९
२.३.१ क्षेत्रफल र सिमाना	९
२.३.२ राजनैतिक विभाजन	९
२.३.३ यातायात	१०
२.३.४ जनसङ्ख्या	१०
२.३.५ सञ्चार	११
२.३.६ हावापानी	१२
२.३.७ नदीनाला	१२

२.३.८ वनजङ्गल	१२
२.३.९ पहाड बेसी	१३
२.४ सामाजिक अवस्था	१३
२.४.१ जातजाति	१३
२.४.२ भाषा	१४
२.४.३ चाडपर्व	१४
२.४.४ लवाइखवाइ	१५
२.४.५ संस्कार	१६
२.४.५.१ जात कर्म	१६
२.४.५.२ छैँठी	१७
२.४.५.३ नामकरण	१७
२.४.५.४ अन्नप्राशन	१७
२.४.५.४ चूडाकर्म	१८
२.४.५.५ उपनयन	१८
२.४.५.६ विवाह	१८
२.४.५.७ मृत्यु	२०
२.४.५.८ श्राद्ध तर्पण	२१
२.४.६ स्वास्थ्य स्थिति	२१
२.५ शैक्षिक अवस्था	२१
२.६ आर्थिक अवस्था	२२
२.७ धार्मिक अवस्था	२३
२.८ साहित्यको स्थिति र अवस्था	२३
२.८.१ साहित्य	२४
२.८.२ लोक साहित्य	२५

२.८.२.१ लोक गीत	२५
२.८.२.२ लोक भजन	२६
२.८.२.३ लोक नाटक	२६
२.८.२.४ लोक कथा	२७
२.८.२.५ लोकगाथा	२७
२.८.२.६ गाउँखाने कथा	२७
२.८.२.७ उखान टुक्काहरू	२८

अध्याय तिन : लोकभजनको परिचय र वर्गीकरण २९

३.१ लोक साहित्यको परिचय	२९
३.२ लोक साहित्यको एक विधाका रूपमा लोक गीत	३०
३.३ लोक गीतमा लोकभजनको स्थान	३२
३.४ लोक भजनको परिचय	३२
३.५ लोक भजनका विशेषता	३४
३.६ लोक भजनको महत्त्व	३६
३.७ लोक भजनका तत्त्वहरू	३६
३.८ लोक भजनको वर्गीकरण	३९
३.९ गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा लोक भजन	४०
३.१० गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको वर्गीकरण	४२
३.१०.१ विषयका आधारमा वर्गीकरण	४२
३.१०.१.१ पौराणिक विषयको लोक भजन	४२
३.१०.१.२ पुराणेतर विषयका लोक भजन	४३
३.१०.२ लयका आधारमा वर्गीकरण	४३
३.१०.२.१ चुड्के भजन	४३

३.१०.२.२ लस्के भजन	४४
३.१०.२.३ अन्य लयका भजन	४४
३.१०.३. सुरु र अन्त्यका आधारमा वर्गीकरण	४४
३.१०.३.१ आरती भजन	४४
३.१०.३.२ मध्यवर्ती भजन	४५
३.१०.३.३ भिम्मलु (आशिष) भजन	४५
३.१०.४ गायन समयका आधारमा वर्गीकरण	४६
३.१०.४.१ प्रभातकालीन भजन	४६
३.१०.४.२ सन्ध्याकालीन भजन	४६
३.१०.४.३ सर्वकालीन भजन	४७
३.१०.५ विविध भजन	४७
३.१०.५.१ पर्वका आधारमा भजन	४७
३.१०.५.२ संस्कार भजन	४८
३.१०.५.३ कर्ता नचाउने भजन	४८
अध्याय चार : गुल्मी धुर्कोट क्षेत्रमा प्रचलित लोक भजनको विश्लेषण	४९
४.१ परिचय	४९
४.२ विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषण	४९
४.२.१ पौराणिक विषय	४९
४.२.२ सामाजिक विषय	५३
४.२.३ प्राकृतिक विषय	५५
४.२.४ धार्मिक विषय	५८
४.३ भाषा प्रयोगका आधारमा विश्लेषण	५९
४.४ लयका आधारमा विश्लेषण	६२

४.५. काव्यतत्वका आधारमा विश्लेषण	६३
४.५.१. रस	६३
४.५.२. शान्त रस	६३
४.५.१.२. करुण रस	६४
४.५.१.३. शृङ्गार रस	६४
४.५.१.४. वीर रस	६५
४.५.२. अलङ्कार	६५
४.५.२.१. अनुप्रास अलङ्कार	६६
४.५.२.२. रूपक अलङ्कार	६६
४.५.२.३. अतिशयोक्ति अलङ्कार	६७
४.५.२.४. उपमा अलङ्कार	६७
४.६. सङ्गीत साहचर्यका आधारमा विश्लेषण	६७
४.६.१. गायन	६७
४.६.२. मञ्चन	६८
४.६.३. बाद्यवादन	६८
४.६.४. नृत्य	६९
अध्याय पाँच : उपसंहार	७०
५.१ सारसंक्षेप	७०
५.२ प्राप्ति	७१
५.३ भावी अध्ययनका लागि शीर्षक	७३
परिशिष्ट -१	७४
परिशिष्ट -२	१०५
परिशिष्ट -३	१०७
सन्दर्भ सूची	१०८

सङ्क्षेप सूची

गा.वि.स.	- गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.का.	- जिल्ला विकास समिति कार्यालय
त्रि.वि.	- त्रिभुवन विश्व विद्यालय
त्रि.वि.पा.वि.के.	- त्रिभुवन विश्व विद्यालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
ने.रा.प्र.प्र.	- नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
वि.स.	- विक्रम संवत्
उ.मा.वि.	- उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	- माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	- निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	- प्राथमिक विद्यालय
दो.सं.	- दोस्रो संस्करण
ते.सं.	- तेस्रो संस्करण